

Geef deze gezichten een naam (66)

Marco Kleijer - 06-22726857; marco.kleijer@vrogger.nl

Berendien Demmer-van de Kraats, 0341-491654,

ghcdemmer@gmail.com

Tijs van den Brink - 0342-418503; t.brink1@upcmail.nl

Ten geleide

Voor het schrijven van deze artikelen maak ik dankbaar gebruik van het woningbestand van Levien Luteijn. In het woningbestand zijn inwoners van Putten door de tijden heen gekoppeld aan een adres en vormt daarmee een waardevolle bron van informatie.

Uitgelicht

In dit deel van “Geef deze gezichten een naam” willen we Wichertje Mol uitlichten.

Zij werd slechts door 1 persoon herkend. Herkent u deze vrouw ook als Wichertje Mol, of als een andere persoon, dan zouden wij het op prijs stellen als u dat aan ons doorgeeft.

Wichertje werd op 23 juli 1878 in Avereest geboren, een voormalige gemeente in het noordoosten van Overijssel. Ze overleed eind 1973 op 95-jarige leeftijd.

Kleijer, M. - Geef deze gezichten een naam (66) - De Graver, december 2020 - 2 -
Wichertje trouwde in Avereest op 4 maart 1905 met Jan Pieter den Blijker. Jan Pieter werd op 27 mei 1880 geboren in Zwammerdam (Zuid-Holland) en overleed op 68-jarige leeftijd in Putten op 5 oktober 1948.

Gasfabriek

Wichertje kwam samen met Jan Pieter in 1914 vanuit Ede naar Putten waar hij in datzelfde jaar directeur van de nieuwgebouwde gasfabriek werd. De titel “directeur gasbedrijf” werd hem pas in 1918 toegekend, daarvóór was het “baas gasfitter”, een in mijn ogen prachtige titel.

De komst van de gasfabriek ging niet zonder slag of stoot. Reeds in 1905 werd door een bedrijf uit Harderwijk concessie aangevraagd om een gasfabriek in Putten te mogen bouwen. In 1908 vroeg een bedrijf uit Nijmegen concessie om elektrische straatverlichting aan te leggen. In de jaren daarna werd er veel gesteggeld over de keuze voor gas of elektriciteit. Uiteindelijk viel de keuze voor gas omdat de kosten voor elektrische verlichting 2,5 keer duurder werd geschat.

Pas in 1912 besloot de gemeenteraad om een steenkolengasfabriek op te richten, daarvoor werd grond aan de Stationsstraat aangekocht ongeveer ter hoogte van het tegenwoordige nummer 34 (perceel C982). In juni werd de bouw aanbesteed voor fl. 13.290,- bij G.J. Gaasbeek in Putten en in september volgde de bouw-aanvraag. De zaak was zo goed als rond. De eigenaren van de ernaast liggende stoomzuivelfabriek (nummer 28) zagen echter een gevaar voor de volksgezondheid en dienden bezwaar in.

Bij het produceren van gas in een gasfabriek komt onder andere veel stof van steenkolen vrij. Men was bang dat bij zuidwestenwind het stof de zuivelfabriek ingeblazen zou worden. Dit bezwaar werd in 1912 in eerste instantie van de hand gewezen maar een jaar later kregen de eigenaren van de zuivelfabriek, E. van der Zanden en A. Malenstein, toch gelijk. Mede door de strengere regels rondom het produceren van boter kon de vergunning bij nader inzien niet worden verleend. De gasfabriek mocht niet op de voorgenomen locatie gebouwd worden.

In de tussentijd had de gascommissie de bui zien hangen en had een nieuw stuk grond aangekocht, wederom aan de Stationsstraat (ongeveer ter hoogte van nummer 60, perceel C2183) maar ook daar mocht niet gebouwd worden.

Eind 1913 werd er dan toch een vergunning verleend. Er mocht een gasfabriek gebouwd worden aan de Nijkerkerstraat (perceel C1142) op voorwaarde dat het pand er binnen een jaar zou staan.

Door tussenkomst van de winter en de daarbij horende vorstperiode werd pas op zaterdagmorgen 14 maart 1914 met weinig ceremonie de eerste steen gelegd. Na al deze moeilijkheden in de aanloop werd dan toch op donderdag 17 september 1914 de gasfabriek in werking gesteld. Veel ruimte voor vreugde was er niet, Europa was in de eerste wereldoorlog verwickeld geraakt. Die avond gaven de straatlantaarns in Putten voor het eerst het helderwitte, krachtige licht van de nieuwe brandstof, geleverd door de gasfabriek.

De zuivelfabriek is overigens tegenwoordig weer goed zichtbaar, vooral de schoorsteen is vanaf de Stationsstraat goed

te zien. Ja-
renlang ging
deze verscho-
len achter de
bomen maar
na een herin-
deling van
het voorlig-
gende terrein
mogen we dit
stukje Put-

tens historie gelukkig weer aanschouwen.

Productie van lichtgas

In een gasfabriek wordt steenkool verhit zonder dat zuurstof toegelaten wordt waardoor het niet verbrandt. Daardoor ontstaan gas en cokes. Het gas (lichtgas) werd opgevangen en werd in eerste instantie gebruikt om straatlantaarns te laten branden maar werd later ook gebruikt om op te koken. De cokes, wat eigenlijk als restproduct ontstond, was geschikt als brandstof om bijvoorbeeld de woning mee te verwarmen.

Dat cokes als restproduct wel degelijk een belangrijke functie had bleek al snel. Als gevolg van de eerste wereldoorlog kwam men nog maar moeizaam aan steenkool en eind 1915 “*heerscht in onze gemeente grote brandstoffennood*”. Het aantal

Kleijer, M. - Geef deze gezichten een naam (66) - De Graver, december 2020 - 5 -
mensen wat een zakje cokes bij de gasfabriek probeert te bemachtigen is zo groot dat menigeen met lege handen naar huis moet keren. In Nederland had deze brandstofschaarste onder andere de invoering van zomertijd tot gevolg op 1 mei 1916.

Het gas dat werd gewonnen moest opgeslagen worden. Dat werd gedaan met behulp van een gashouder. Op de voorgaande foto staat de gashouder aan de achterzijde van de gasfabriek. Het bestond uit een kuip gevuld met water waarop een klok op en neer kon bewegen. Hoe meer gas er in de gashouder zat, hoe hoger deze klok stond. Door deze manier van opslaan ontstond er een buffervoorraad die ook voor de nodige druk in het leidingnetwerk zorgde.

In “De Harderwijker” van 19 september 1914 vinden we de volgende prachtige beschrijving van de gasfabriek:

“De fabriek heeft een ruime stokerij en kolenloods, verder lokalen voor den gasmotor, voor de zuivertoestellen, voor den meter en reguleteur. Een kantoor en werkplaatsmagazijn, een schaftkamer, en een kamer voor bad en W.C.

Voorts een gashouder en teer- en ammoniakwaterputten. Op het terrein bevindt zich de gasmeesterswoning. Voor het produceeren van steenkolengas zijn in de stokerij geplaatst 2 halfgenerator rerortovens, een oven met 3 en een met 4 retorten, terwijl later nog in iederen oven één retort meer kan worden ingebouwd; de ovens zijn gebouwd door de firma G. Volker te Enschede. In de stokerij is ruimte om later nog een derde grootere oven bij te bouwen.

Verder is buiten opgesteld een ijzeren condensor, om het gas af te laten koelen, daarna is een exhauster met reguleur opgesteld om uit de kolen een zoo groot mogelijke opbrengst gas te verkrijgen. Voorts een Pelauze om de koolteer uit het gas af te scheiden en een Washer scrubber voor de ammoniak-zuivering, terwijl 2 zuiverkisten zijn opgesteld die met ijzeraarde gevuld zijn voor het afscheiden van zwavel-waterstof, verder gaat het gezuiverde gas door de groote fabrieksmeter naar den gashouder, terwijl na den gashouder een reguleur is geplaatst die de gasdruk reduceert naar de Gemeente. Alle toestellen zijn geleverd door de Maatschappij voor Gas-meters en Gastoestellen te Dordrecht, en de gashouder door de Mij. voor Gemeente-bedrijven te Utrecht. Een gasmotor systeem Deutz die in een fabriekslokaal geplaatst is levert de kracht voor gas-exhauster en waterpompen.

Door de bebouwde kom der gemeente zijn overal hoofdbuizen gelegd door de firma G. Wilson te 's Gravenhage, waarop 70 lantaarns met ronde glasmantels zijn geplaatst, terwijl nu al plm. 190 particuliere verbruikers zijn aangesloten."

Straatverlichting

Voorheen waren straatlantaarns voorzien van een walmende, stinkende petroleumbrander met mindere lichtopbrengst. Hoe groot de overgang naar gaslicht was kunnen we opmaken uit het hiervoor aangehaalde krantenartikel.

“Het nieuwe licht is er. Donderdagavond brandden de straatlantaarns en het moet gezegd, dat ze ons dorp schitterend verlichten. Men is er niet karig mee geweest en, waar vroeger, als de lantaarns brandden, toch overal duisternis heerschte, daar moeten we dankbaar erkennen, dat ons dorp thans flink verlicht is in alle hoeken. ’t Was werkelijk een genot een wandeling te maken door de flink verlichte straten.”

Na de overgang op gaslantaarns en de opkomst van de gloeilamp leek een opvolger al klaar te staan. De heer Th. C. Oudemans van Schovenhorst probeerde dit idee te verwezenlijken maar stuitte al snel op weerstand.

“In 1923 vatte ik het plan op om voor het dorp Putten elektrische verlichting te krijgen. Hierbij ondervond ik grote tegenwerking van de gemeenteraad, omdat de mening post had gevat, dat elektrische verlichting concurrentie voor de gemeentelijke gasfabriek zou betekenen.”

Bron: Feiten en belevenissen uit de periode 1914 – 1964, Th. C. Oudemans

De “gasmeesterswoning”

Op de eerder in dit artikel getoonde afbeelding van de gasfabriek was de directeurswoning op de voorgrond te zien. Deze woning bestaat nog en heeft het tegenwoordige adres Nijkerkerstraat 1.

Als je de woning goed bekijkt dan zie je nog duidelijk sporen van het verleden. Met name het bovenste gedeelte van de gevel is nog vrijwel identiek aan de oorspronkelijke woning. De betonnen latei boven de kleine raampjes en de schroten onder de nok zijn onveranderd. Verkleuringen in het metselwerk laten nog duidelijk de contouren van de oorspronkelijke hoge ramen van de benedenverdieping zien.

Werken bij de gasfabriek

GASFABRIEK PUTTEN.

Aan de GEM. GASFABRIEK wordt
gevraagd
een flinke jongen,
om in het vak te worden opgeleid. Zich
persoonlijk aan te melden tot **Zaterdag**
21 April a.s., aan de GASFABRIEK.

De prijs der Cokes is thans:
Grove 65 ct. per 32 K.G.
Geklopte 70 ct. per 32 K.G.
Te verkrijgen elken **Woensdag en**
Zaterdag, voorm. van 9-12 uur.
24 DE ADMINISTRATEUR.

In "De Harderwijker" van 24 april 1915 vinden we een advertentie waarin cokes te koop aangeboden wordt. Daarnaast wordt ook gevraagd om "een flinke jongen" die opgeleid wil worden om in de gasfabriek te werken.

Mijn grootvader, Cornelis (Cees) Kleijer, heeft als jongeman bij de gasfabriek gewerkt. Ik mag graag gelo-

ven dat hij destijds op deze advertentie heeft gereageerd.

Het einde van de gasfabriek

Ondanks dat de gemeenteraad elektrische verlichting in een vroeg stadium wist tegen te houden raakte gasverlichting in onbruik en werd opgevolgd door de gloeilamp. Het gas dat door

Kleijer, M. - Geef deze gezichten een naam (66) - De Graver, december 2020 - 9 -
de gasfabriek werd geproduceerd werd nog wel gebruikt om op te koken. Door de ontdekking en exploitatie van aardgasbronnen in de jaren 50 (waaronder Slochteren) werd het lichtgas vervangen door aardgas. Dit betekende het einde van de gasfabriek die Putten zo'n 40 jaar van gas had voorzien.

+++